

Ο ΚΤΙΣΜΕΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΛΙΘΙΚΟΙ ΟΙΚΟΔΟΜΟΙ

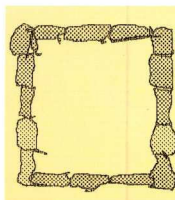
Γιώργος Χ. Χουρμουζιάδης

Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

... ψάχνοντας σε οικοδομές γκρεμισμένες που θα είχαν ίσως το δικό μας σπίτι προσπαθώντας να θυμηθούμε χρονολογίες και ηρωικές πράξεις; θα μπορούσαμε;...

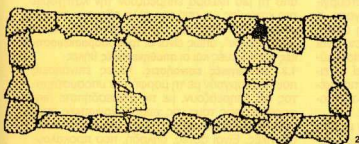
Γ. Σαφέρης

Όπως και να αναπτύσσεται ένας προϊστορικός οικισμός, στο διαχρονικό ή στο συγχρονικό άξονα (βλ. σελ. 22), βασική μονάδα αυτής της ανάπτυξης είναι τα κτισμένα του στοιχεία. Οι αρχιτεκτονικές κατασκευές, με άλλα λόγια, που αναλαμβάνουν να προωθήσουν και να ολοκληρώσουν τις καθημερινές χρήσεις, όπως αυτές προκύπτουν από τις **χωροοργανωτικές**, τις **τροφοπρομηθευτικές** και τις **ιδεολογικές** ανάγκες της προϊστορικής κοινότητας. Βέβαια αυτές οι κατασκευές, αφού δεν προωθούν όλες την ίδια χρήση, διακρίνονται σε μια σειρά "κατηγοριών". Σε μια σειρά λειτουργικών "πραγμάτων" που κατασκευάζονται με βάση μια θεωρητική ανάλυση της σχετικής ανάγκης. Θα πρότεινα, λοιπόν, να διακρίνουμε τις αρχιτεκτονικές κατασκευές στις ακόλουθες κατηγορίες: **κατοικία**, **τροφοπαρασκευαστικές κατασκευές**, **εργαστήρια** και **αποθηκευτικές θήκες**. Επειδή όμως το μικρό αυτό άρθρο δε σκοπεύει να ασχοληθεί με όλα τα προϊόντα της οικοδομικής δραστηριότητας του προϊστορικού γεωργοκτηνοτρόφου, θα περιοριστεί μόνο σε μια συνοπτική ανάλυση της **κατοικίας**! Είναι, εξάλλου, και το πιο σημαντικό έργο της προϊστορικής αρχιτεκτονικής, αφού μας πληροφορεί για το σύνολο των δραστηριοτήτων του ανθρώπου της Προϊστορίας.

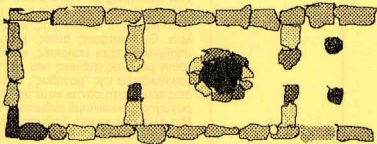

1. Συμβατική σχεδιαστική απόδοση μονόμυρης ή απλής προϊστορικής κατοικίας.

2. Συμβατική σχεδιαστική απόδοση πολύμυρης ή σύνθετης (μεγαροειδούς) προϊστορικής κατοικίας.

2

3

3. Συμβατική σχεδιαστική απόδοση του προϊστορικού μεγάρου.

1. Η προϊστορική κατοικία.

Η κατοικία κατά την προϊστορική περίοδο είχε πολλές μορφές. Είναι δυνατό να υποστηρίξουμε ότι η τελική διατύπωση αυτών των μορφών δε νοείται εξ ορισμού. Συμπεριλαμβανομένη, δηλαδή, ότι η προϊστορική κατοικία δεν υποκαθίσει σε αποικιστικές υποδείξεις ενός συνόλου παραδοσιακών εμπειριών. Αναίρεται συνεχώς, από τη μια πλευρά κάτω από την πίεση των εξειδικεύσεων ή των καταμερισμών και από την άλλη κάτω από την πίεση των λειτουργιών που προκύπτουν ανάλογα με τη χαρακτήρα των εξειδικεύσεων και των καταμερισμών. Είναι εύκολο επομένως να αναγνωρίσουμε μορφολογικές αναίρεσεις με ποσοτικά, αλλά και ποιοτικά, περιεχόμενο, που επιβάλλονται από επινοήσεις;

1.1. Χωροοργανωτικές επινοήσεις. Αφορούν τη γενικότερη ανάπτυξη του οικισμού. Επιβάλλονται από τις δημογραφικές διαφοροποιήσεις, προκύπτουν πολλές φορές από το χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων που συνδέονται τα μέλη της κοινότητας, και οπωσδήποτε, αν όχι σε όλες τις περιπτώσεις των αλλαγών, στις πιο πολλές συνδέονται με τις επινοήσεις 1.2 και 1.3 (βλ. πιο κάτω). Αυτό σημαίνει πως μια ανατροπή, ή έστω μια αλλαγή, των ιδεολογικών συμπεριφορών που είναι δυνατό να προκαλέσει η παρουσία μιας κεντρικής εξουσίας, κοσμικής ή θρησκευτικής, είναι βεβαία πως θα ανατρέψει και την ανάπτυξη των κατοικιών μέσα στα πλαίσια του οικισμού (π.χ. τοποθέτηση της κατοικίας του άρχοντα στο κέντρο του οικισμού, το στήσιμο ενός "ιερού", βωμού κλπ.). Και η ίδια όμως η κατοικία θα υποστεί ποιοτικές διαφοροποιήσεις. Ποιοτικές, όσον αφορά την εσωτερική της διάρθρωση, ίσως ακόμα και τον "καλλιτεχνικό" της εμπλουτισμό (βλ. πιο κάτω την περιγραφή του μεγάρου). Μια άλλη παρατήρηση, που θα ήθελα να προσθέσω στο σημείο αυτό, είναι εκείνη που αφορά τον εμπειρικό χαρακτήρα των ερευνητικών προσεγγίσεων, όπως αυτές επιλέγονται για τη μελέτη των αρχαιολογικών στοιχείων που εντάσσονται στο πλαίσιο των χωροοργανωτικών επινοήσεων. Αυτό σημαίνει πως ο εντοπισμός και η περιγραφή τους, ακόμα και η ερμηνεία τους, θεμελιώνονται πάνω στη μελέτη και την κατανόηση αποκλειστικά ποσοτικών στοιχείων. Μια από τις πιο βασικές "διαδικασίες" μελέτης των παστικών στοιχείων της προϊστορικής κατοικίας είναι οι διαστάσεις μέσα στις οποίες αναπτύσσεται. Ιδρύεται καταρχήν, και στη συνέχεια εμπλουτίζεται στο επίπεδο των λειτουργικών της αποστολών, όπως είναι η στέγασψη, η αποθήκευση, ο σταβλισμός, ίσως και η ασφάλεια. Οι διαστάσεις αυτές, βεβαία, δεν είναι υποθετικές, είναι υπαρκτές, και δεν αποκαλύπτουν μόνο τις ανάγκες που εξυπηρετεί η λειτουργικότητα της "μονάδας", αλλά και τις σχέσεις που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της παραγωγής στον οικισμό ανάμεσα σ' αυτές.

Μια άλλη ερευνητική διαδικασία είναι η μελέτη που προσανατολισμού της κατοικίας, που μπορεί να συνδέεται με κατασκευαστικά προβλήματα και τις λύσεις τους, με την οργανική εξάρτηση της "μονάδας" από παραγωγικούς χώρους (ποτάμια, λίμνες, θάλασσα, λιβάδια κλπ.), ή τέ-

λος, όπως υποστηρίχθηκε από μερικούς ερευνητές, με την ανάληψη χωροοργανωτικών λύσεων ιδεολογικού χαρακτήρα¹.

1.2. Τροπομορφωτικές επινοήσεις. Η προϊστορική οικονομία απαντάει ουσιαστικά στο ερώτημα: "τι πρέπει να παράγω, πως και για ποιον;"² Στο πρώτο ερώτημα ο προϊστορικός παραγωγός απαντάει αξιοποιώντας τη γνωστική του σχέση με το περιβάλλον. Στο δεύτερο αξιοποιώντας τις τεχνολογικές του δυνατότητες, την ικανότητά του να επεξεργάζεται τα φυσικά υλικά και να τα μετατρέπει σε δρώσες ενότητες, σε σκεύη και σε εργαλεία. Στο τρίτο ερώτημα, που προκύπτει μέσα από την οικονομική συνείδηση του προϊστορικού γεωργοκτηνοτρόφου, η απάντηση είναι ανάλογη με την κοινωνική του ωριμότητα. Με βάση την προσέγγιση που επιφέρει η έρευνα, για να ανοίξει τη σχετική συζήτηση, υποθέτει, σχεδόν εύκολα, πως οι εμπειρικές παρατηρήσεις που αναγκάζεται να κάνει ο προϊστορικός γεωργοκτηνοτρόφος, στενά δεμένες με τη φύση, μετατρέπονται με τον καιρό σε αξιωματικές γενικεύσεις, σε συμπεράσματα που τον βοηθούν στην προσπάθεια να αναλάβει σκοπίμα μερικά από τα φαινόμενα που τον περιβάλλουν, να δομηθεί, με άλλα λόγια, σιγά σιγά την οικολογική του συνείδηση, ή, για να το πω με άλλον τρόπο, να δομησει ένα μηχανισμό αντιλήψεων και σκέψεων, με τη βοήθεια των οποίων, από τη μια πλευρά αντιλαμβάνεται τους κινδύνους που μπορεί να κρύβει η αντιμετώπισή του με ένα λίγο ως πολύ εχθρικό περιβάλλον, κι από την άλλη συνειδητοποιεί με τον καιρό τις δυνατότητες που έχει ο ίδιος, ιδιαίτερα ως παραγωγός, αλλά και ως τροφωυλλέκτης, να διαμείνει το περιβάλλον αυτό και να το εκμεταλλευτεί για δικό του όφελος.

Το σύνολο όμως των διαδικασιών που εντάσσονται στα πλαίσια των τροπομορφωτικών επινοήσεων συνιστά ένα αιχμηρόκομμο υποσυστήμα στο πλαίσιο του συνθέτου πολιτισμικού συστήματος, άρα πρέπει να δεχτούμε την άποψη ότι, όποιες αλλαγές και αν υποστούν με τη μορφή των αντικειμενικών (φύση) αλλά και των υποκειμενικών (επινοήσεις) παρεμβάσεων, οι διαδικασίες αυτές επηρεάζουν και τελικά διαφοροποιούν τη μορφή, αλλά και τη "συνύπαρξη", των κατοικιών στο πλαίσιο του οικισμού. Το είδος των προϊόντων, π.χ., το φυσικό ή το σκόπιμο πλεόνασμα, οι καταρχήν ή οι συστηματοποιημένες εμπορευματοποιήσεις, το είδος των αποθηκεύσεων και των αποθεματοποιήσεων είναι μια σειρά από τα γεγονότα και τις δραστηριότητες που από τη μια πλευρά επηρεάζουν την κατηγορία της κατοικίας και από την άλλη οδηγούν τις επινοήσεις που απαιτούν την προώθησή των νέων "κατηγριών", όπως είναι οι **τροφοπροσευκτικές** κατασκευές και οι **αποθηκευτικές** θήκες.

1.3. Ιδεολογικές επινοήσεις. Άλλες επινοήσεις που λειτουργούν με τη μορφή του υποσυστήματος και επηρεάζουν, με τις οποιεσδήποτε διαφοροποιήσεις τους, τις χωροοργανωτικές αποφάσεις του κοινωνικού σχηματισμού είναι οι ιδεολογικές. Είναι αυτές, δηλαδή, που προκαλούνται από την προσπάθεια που καταβάλλει ο προϊστορικός γεωργοκτηνοτρόφος, για να εκλογίσει και να ερμηνεύσει τα αντικειμενικά φαινόμενα, από τα πιο απλά μέχρι και τα πιο

σύνθετα. Από τη μετατροπή της λάσπης σε κεραμικό, μέχρι τη σχέση της συνουσίας με τη γέννηση. Και από τη συνειδητοποίηση του αναγκαστικά παραγωγικού ρόλου μιας οικογένειας μέσα στο πλαίσιο ενός κοινωνικού σχηματισμού, μέχρι τις κοινωνικές σχέσεις που επιβάλλουν την καταρχήν δόμηση μιας κεντρικής εξουσίας και την τελική θεσμοποίηση της. Καταλήγοντας, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η ιδεολογία του προϊστορικού γεωργοκτηνοτρόφου είναι πλέγμα εκλογικεύσεων, ερμηνειών και αποφάσεων που καλύπτει όχι μόνο τις σχέσεις του με τη φύση αλλά και εκείνες με τον κοινωνικό του περίγυρο, πιστεύω ότι όλες οι συμπεριφορές που προκύπτουν από το πλέγμα αυτό με τη μορφή της απόφασης επηρεάζουν το σύνολο της χωροοργάνωσης και κατά συνέπειαν τις επιμέρους "κατηγορίες" της.

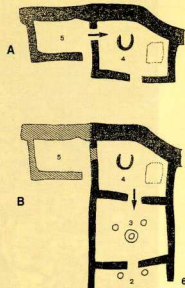
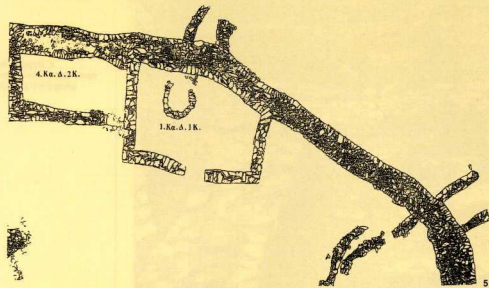
2. Τα είδη της προϊστορικής κατοικίας.

Με βάση όλες αυτές τις παρατηρήσεις που προκύπτουν από τις ερευνητικές προσεγγίσεις των χωροοργανωτικών αποφάσεων του προϊστορικού γεωργοκτηνοτρόφου, όπως αυτές επηρεάζονται και διαφοροποιούνται μέσω των επιμέρους επινοήσεων, θα ήθελα να προτείνω μια κωδικοποίηση των ειδών της προϊστορικής κατοικίας. Μια τέτοια κωδικοποίηση, βέβαια, δε

θεμελιώνεται μόνο επάνω στις σχετικές θεωρητικές συζητήσεις, αλλά και στο ίδιο το αρχαιολογικό υλικό, που είναι και βασικός φορέας των σχετικών πληροφοριών. Προτείνω, λοιπόν, να δεχτούμε δύο είδη προϊστορικής κατοικίας: α. Τη **μονόχωρη** ή **απλή** (εικ. 1) και β. την **πολύχωρη** ή **σύνθετη** (εικ. 2). Το δεύτερο είδος αναπτύσσεται σε δυο εναλλαγές: α. Στη **μεγαροειδή** εναλλαγή (εικ. 4) και β. στο **μέγαρο** (εικ. 3).

2.1. Μονόχωρη ή απλή κατοικία (Μακ). Με τις δυο περιγραφικές κατηγορίες: **μονόχωρη** και **απλή** καλύπτω, από τη μια πλευρά την κατασκευαστική ανάπτυξη της κατοικίας και από την άλλη τη λειτουργική. Αυτό σημαίνει πως έχουμε να κάνουμε με ένα κτίσμα ευθύγραμμης κάτοψης, την κατασκευή του οποίου μπορεί να διεκπεραιώσει ο προϊστορικός οικοδόμος βασισμένος στις εμπειρικές του δυνατότητες. Ένα κτίσμα, επίσης, όπου οι χρήσεις που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτό συσσωρεύονται στον ίδιο χώρο, άρα η λειτουργία του είναι απλή και οι κοινωνικές σχέσεις άμεσες.

2.2. Πολύχωρη ή σύνθετη κατοικία (Ποσ). Αυτός ο τύπος της προϊστορικής κατοικίας δεν προκύπτει από την απλή ανακατανομή των χρήσεων και την προγραμματισμένη ανάπτυξη κάτω από τη στέγη της των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Ούτε είναι απλώς η λειτουργιστική απάντηση σε μια σειρά καθημερινών αναμενόμενων ή απροσδόκητων αναγκών. Η Ποσ οδηγείται στην ολοκληρωσή της

5. Σχεδιαστική απόδοση της οικοδομικής σχέσης μεγαροειδούς και περιβόλου.

6. Στα στοιχεία Α και Β του σχεδίου της μεγαροειδούς κατοικίας και του μεγάρου φαίνονται και τα ίχνη εστίας (Α4, Β4).

μέσα από διαδικασίες που επιβάλλονται από την ανάπτυξη του κοινωνικού σχηματισμού, όχι μόνο στα πεδία της οργάνωσης και της χρήσης του χώρου, αλλά και σ' εκείνα της οικονομίας και της ιδεολογίας. Θέλω να πω πως μια πολύωρη ή σύνθετη κατοικία δεν παράγεται απλά μέσα από την εξέλιξη της εμπειρίας των προϊστορικών γεωργοκτηνοτρόφων, όσον αφορά την επεξεργασία των δομικών υλικών και την τελική αρχιτεκτονική τους εκμετάλλευση. Η πολύωρη προϊστορική κατοικία αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει όλες τις αποφάσεις που σχετίζονται με την οργανωτική ώριμωση του κοινωνικού σχηματισμού. Αναλαμβάνει να παίξει ρόλους που τώρα είναι πολύπλοκοι και να δηλώσει, επομένως, αυτές τις δυνατότητες με τις τελικές αρχιτεκτονικές της διατυπώσεις, είτε είναι αυτές μόνο κατασκευαστικές είτε είναι μορφολογικές. Είναι οι "δηλώσεις" της Ποσ γίνονται με δύο εναλλαγές. Με την εναλλαγή της "μεγαροειδούς" κατοικίας και εκείνην του "μεγάρου".

2.2.1. Η μεγαροειδής κατοικία (εικ. 4). Ο τύπος αυτός του προϊστορικού σπιτιού αποτελείται από πολλούς χώρους. Είναι ένα σπίτι που στεγάζει, επομένως, πολλές χρήσεις, και γι' αυτό χαρακτηρίζεται και ως σύνθετο, γιατί αυτές οι πολλές χρήσεις, που είναι διαφορετικού χαρακτήρα, συνιστούν την τελική σύνθετη λειτουργία του. Εμφανίζεται κατά τη Μέση Νεολιθική περίοδο (5.000 π.Χ. πάνω κάτω) και είναι φανερό ότι διαμορφώνεται

ως κατασκευαστική και λειτουργική εναλλαγή κάτω από την πίεση δυο παραγόντων. Ο ένας είναι η παρουσία των περιβόλων (εικ. 5), που από τη μια πλευρά ορίζουν μέσα στα πλαίσια της οικισμού συγκεντρωμένες περιοχές οικολογικής δραστηριότητας, ενώ από την άλλη συνιστούν συγκεκριμένους άξονες, πάνω στους οποίους είναι δυνατό να αναπτυχθούν οι αρχιτεκτονικές κατασκευές. Ο άλλος παράγοντας είναι η απόφαση των οικιστών να διαμορφώσουν στεγασμένους χώρους, όπου οι χρήσεις εντάσσονται σε σκόπιμες διατάξεις. Έτσι, καταφεύγουν στην οικοδόμηση κατοικιών που έχουν τρεις εσωτερικές υποδιαίρεσεις (εικ. 2). Στην πρώτη, που αργότερα, στην περίπτωση του "μεγάρου", θα μείνει ανοιχτή στη στενή της πλευρά και θα αποτελέσει ένα χώρο "εν παραστάσει", θα πάρει, δηλαδή, τη μορφή μιας ανοιχτής "βεράντας", όπου συγκεντρώνονται οι ένοικοι για να δουλέψουν. Είναι, με άλλα λόγια, ένας χώρος δουλειάς. Ένα εργαστήριο, όπως λέμε συχνά εμείς οι αρχαιολόγοι. Το κλίμα της Ελλάδας επιτρέπει τέτοιου είδους συναθροίσεις και δραστηριότητες, ακόμα και όταν βρέχει ή ο καιρός δεν είναι αειθριος. Οι αγειοπλάστες, π.χ., οι σκυτοτόμοι, οι εργαλειοφθάγες μπορούν στο εργαστήριο αυτό — είτε είναι απλά μια κλειστή υποδιαίρεση, και επομένως είναι ένας μικρός χώρος κλειστός από μπροστά (όσο η κατοικία είναι μεγαροειδής), είτε είναι μια ανοιχτή υποδιαίρεση, έχει μετατραπεί, δηλαδή, σε ένα χώ-

ρο "εν παραστάσει" (όταν η πολύωρη κατοικία μετατραπεί σε μέγαρο) — μπορούν να κατασκευάζουν τα προϊόντα τους χωρίς να ενοχλούνται οι ίδιοι από τον καιρό ούτε να ενοχλούν αυτοί με τα χτυπήματα, τους καπνούς, τις άσχημες μυρωδιές και τις λογής βρομιές της δουλειάς τους τους υπόλοιπους ένοικους και τον άλλο ρυθμό της ζωής μέσα στο σπίτι.

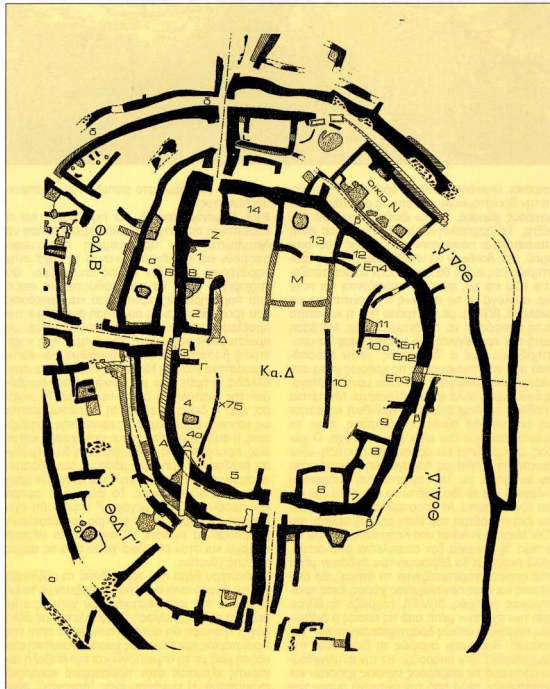
Στη δεύτερη κλειστή υποδιαίρεση, στην οποία συνήθως εντοπίζουμε και τα λείψανα μεγάλης εστίας (εικ. 6), υποθέτουμε πως αναπτύσσονταν περιορισμένης κλίμακας μη "οχλούσες" δραστηριότητες, ένα μέρος, με άλλα λόγια, από αυτές που αργότερα αναπτύσσονται στη "βεράντα". Παράλληλα όμως, πάλι υποθέτουμε, θα μπορούσαν στο χώρο αυτό, που τον ονομάζουμε (ιδιαίτερα στην εναλλαγή μέγαρο) "δωμα", να γίνονται ολιγοπρόσωπες συναθροίσεις. Προϊστορικές "βεγγέρες", με άλλα λόγια, όπου θα συζητούνταν θέματα σχετικά με τις ανταλλαγές, τα παραγωγικά μικροπρογράμματα, συμφωνίες για κατασκευαστικές συντηγές και τέτοια. Υποθέτουμε, δηλαδή, πως ένας χώρος όπως αυτός, κλειστός με μια εστία στη μέση και οπωσδήποτε ένα οπαιο στην οροφή, ήταν το "σαλόνι" της προϊστορικής οικογένειας. Αργότερα του άρχοντα. Μα τέτοια υπόθεση στήριζεται σε αρχαιολογικά επιχειρήματα που προκύπτουν από τη μελέτη του μεγάρου, όχι μόνο κατά τη μηχανική περίοδο αλλά και κατά την περίοδο των "ιστορικών" λεγόμενων περιόδων, τό-

τε, δηλαδή, που το μέγαρο παίρνει τη μορφή του ναού και ο κεντρικός του "σηκός" στεγάζει κυρίως τις δημόσιες συναντήσεις. Εκεί μαζεύονται οι πιστοί και συνομιλούν με το θεό, φέρνουν τα αναθήματά τους, και ίσως, ανάμεσα στις κνίσες των θυσιών και τις φωνές των ιερών, να σχολιάζουν αρνητικά τον τελευταίο νόμο. Τέλος, η τρίτη κλειστή υποδιάρθρωση, αυτή που ονομάζεται "θάλαμος", διατίθεται για τις ιδιαίτερες οικογενειακές στιγμές. Εδώ θα πρέπει να κοιμούνται, να "αντάλλαζαν" τις βιο-

λογικές τους πληροφορίες και να πέθαιναν.

Βέβαια, μια παρατήρηση, που θα μπορούσε να γίνει και να έχει γενικό χαρακτήρα, είναι πως οι διαστάσεις αυτών των σπιτιών δεν επαληθεύουν τις αρχαιολογικές προτάσεις τις σχετικές με τις χρήσεις που θα έπρεπε να υποστηρίξουν. Η γενική εντύπωση είναι πως τα σπίτια αυτά είναι πολύ μικρά. Δεν μπορεί, λοιπόν, να αντιστοιχούν στις ερμηνευτικές περιγραφές που τα ακολουθούν, σε σχέση πάντοτε με τη μορφή της οικογένειας και τον παραγωγικό,

αλλά και κοινωνικό, ρόλο που έπαιζε μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού σχηματισμού. Η απάντηση σ'αυτή την παρατήρηση δεν είναι εύκολη, βέβαια. Θα μπορούσε όμως να προκύψει μέσα από τη λογική προσέγγιση των σχετικών προβλημάτων. Δε θα ήταν άστοχο, δηλαδή, να πούμε πως οι στεγασμένοι χώροι (τα σπίτια) των προϊστορικών οικισμών και οι αστέγαστοι (οι μικρές πλατείες, κεντρικές ή όχι, και οι μικροί δρόμοι, εικ. 7) δεν ήταν, κατά τη Νεολιθική περίοδο τουλάχιστο, με ασυτηρό τρόπο διακε-

7. Στο σχέδιο του προϊστορικού οικισμού του Διμηγίου φαίνεται η εναλλαγή των στεγασμένων και αστέγαστων χώρων (πλατειών), των μικρών δρόμων και της ολικής οργάνωσης των στοιχείων αυτών στα πλαίσια του οικισμού.

8. Το μέγαρο της Μέσης Νεολιθικής περιόδου που αποκαλύφθηκε στο Σεσκλο και αποδεικνύει την πρωιμότητα αυτής της μορφής της κατοικίας στον ελλαδικό χώρο.

κριμένοι. Οι ενδοκοινοτικές δραστηριότητες κατά την Προϊστορία δε φαίνεται να απαιτούν ιδιαίτερους χώρους, με την ιδιαίτερη σημασία της λέξης. Τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως αυτά κατανέμονται πάνω στον ευρύ χώρο του οικισμού, μας βοηθούν να υποθέσουμε πως οι δραστηριότητες αυτές θα μπορούσαν να μετατοπίζονται εδώ και κει, πότε να στεγάζονται και πότε όχι, ανάλογα με τις ανάγκες της κοινότητας και ανάλογα, βέβαια, με τον τρόπο που η κοινότητα αυτή αποφάσιζε να τις αντιμετωπίσει. Με βάση αυτή την προσέγγιση, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως ο "διαιρετός" (στην προσπάθειά μας να κατανείμουμε τις χρήσεις μέσα στα πλαίσια ενός οικισμού) δεν είναι μόνο οι στεγασμένοι χώροι, αλλά και οι αστέγαστοι. Μια τέτοια υπόθεση αντιλαμβάνεται τη νεολιθική κοινότητα ως ένα σύνολο συνθετής σύστασης, όπου τα δρώντα στοιχεία δεν είναι μόνο έμψυχα. Ο χώρος, ως οριζόντια και οργανωμένη έκταση, είναι δυνατό να νοηθεί ως παραγωγική δύναμη μόνο σε αναφορά με την οργανωμένη ανθρώπινη ενέργεια. Και το ίδιο πρέπει να ισχυριστούμε και για τον άνθρωπο. Αν προσπαθήσω να παραφράσω ένα παράθεμα του Marx από τη μελέτη του "Der Mensch in Arbeit und Kooperation"⁵, που λέει πως "η κοινωνία δεν αποτελείται από άτομα, αλλά εκφράζει το άθροισμα των σχέσεων μέσα στις οποίες αντιμετωπίζονται τα άτομα", θα έλεγα πως και ένας οργανωμένος χώρος, ένας προϊστορικός οικισμός, δηλαδή, εκφράζει το άθροισμα των σχέσεων μέσα από τις οποίες ο άνθρωπος παράγει ή απλώς δραστηριοποιείται και "χωροποιεί". Και αυτήν ακριβώς τη διαδικασία της "χωροποίησης" δεν μπορούμε να την αντιληφθούμε μέσα από τις επιμέρους σχέσεις χρήσεων και κατασκευών, αλλά από την αναγωγή αυτών των

ιστορικών στοιχείων στο επίπεδο του οικιστικού αθροίσματος.

2.2.2. Το μέγαρο (εικ. 8). Οι περιγραφές και οι θεωρητικές παρατηρήσεις που προσπαθήσα να διατυπώσω στην προηγούμενη παράγραφο αφορούν και το μέγαρο. Γι' αυτό το λόγο στην παράγραφο αυτή δεν θα τις επαναλάβω. Θα επιχειρήσω μόνο να αναφερθώ σε μια σειρά από παρατηρήσεις, ερωτήματα και προτάσεις που τροφοδότησαν τη συζήτηση σχετικά με την προέλευση και το χαρακτήρα του μεγάρου ως προϊστορικής κατοικίας⁴. Το μέγαρο, λέει η κεντρική βασική ερώτηση, επινοήθηκε και κατασκευάστηκε κατά τη Νεολιθική περίοδο και στην Ελλάδα, ή ήρθε εδώ ως επινοήση των οικοδόμων της Ανατολής ή άλλης περιοχής; Το μέγαρο, λέει η δεύτερη ερώτηση, κατασκευάστηκε ως κατοικία εξειδικευμένης κοινωνικής λειτουργίας, ή απλώς ως ένας τύπος πολύχρωμης κατοικίας, προορισμένης να βοηθήσει τη διεκπεραίωση πολλαπλών χρήσεων μέσα σε μια προσαρμοσμένη διάταξη κλειστών και ανοιχτών εσωτερικών υποδιαίρεσεων; Το θέμα που αφορά την προέλευση του "μεγάρου" νομίζω ότι έχει κλείσει⁵. Ύστερα από το εύρημα του Σέσκλου⁶, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι το μέγαρο υπάρχει και στον ελλαδικό χώρο από τις αρχές της 7ης χιλιετίας.

Το δεύτερο θέμα που τροφοδοτεί τη συζήτηση για το μέγαρο είναι αυτό που σχετίζεται με το ενδεχόμενο της αποκλειστικής του χρήσης στην περιοχή της ιδεολογίας⁷. Προβάλλεται, με άλλα λόγια, η άποψη ότι αυτό το πολύχρωμο σπίτι της Προϊστορίας προέκυψε ως χωροοργανωτική επινοήση μαζί με τη δημιουργία και την επιβολή κεντρικής εξουσίας στον προϊστορικό κοινωνικό σχηματισμό. Η εμφάνιση ενός "άρχοντα", σύμ-

φωνα πάντα με την άποψη αυτή, απαιτούσε και την επινόηση μιας μορφής κατοικίας, που δε θα στέγαζε μόνο τις εξειδικευμένες δραστηριότητες ενός τέτοιου προσωπίου, αλλά θα συνιστούσε και τη σύνθετη λειτουργία ενός συμβόλου, αρμόδιου να ανακινώσει στον πληθυσμό του οικισμού την παρουσία ενός υπερφωτισμένου ελέγχου πάνω σε όλες τις δραστηριότητες των κατοίκων του οικισμού. Δε θα πρότεινα να δεχτούμε μια τέτοια άποψη. Με πολύ απλά λόγια θα έλεγα πως το μέγαρο επινοήθηκε και κατασκευάστηκε για τους λόγους που ανέπτυξε στην παράγραφο 2.2. Πρώτα, δηλαδή, ως μεταρρύθμιση εναλλαγή και ύστερα ως "μεγαρχή"⁸. Το ότι το μέγαρο θα εξελιχθεί αργότερα σε ένα μεγάλο και κυρίαρχο αρχιτεκτόνημα, με χρήσιμες εξειδικευμένες και λειτουργικές συνθέτες, είναι βέβαιο. Μια τέτοια εξέλιξη θα γίνει κάτω από την πίεση της οικονομίας, που μεταρρέπει από απλή σε εμπορευματική, με την εισαγωγή των μετάλλων στην τεχνολογία, τη σκόπιμη παραγωγή πλεονάζοντος και την ανάγκη για αποθήκευση και αποθεματοποίηση του⁹.

Οι αλλαγές αυτές στο πεδίο των παραγωγικών δυνάμεων θα προκαλέσουν σημαντικές ανατροπές και στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων. Οι εξειδικεύσεις θα αναβαθμίσουν τα προϊόντα, από τη μια πλευρά, από την άλλη όμως θα προκαλέσουν και ελλείψεις, συσσωρευτικές και άνοιξες κατανομής. Ένας έλεγχος, επομένως, αυτών των ανακατατάξεων γίνεται προφανής, όπως γίνεται προφανής και η ενίσχυση αυτού του ελέγχου με τη θεματοποίηση του αργότερα, με σύμβολα και κατασκευές, με μυθολογίες και θεωρητικά συστήματα¹⁰.

Το μέγαρο, επομένως, είναι μια μορφή κατοικίας κατεχόμενη δυναμικά και πολύ ανθεκτική. Η αντοχή της μέσα στο χρόνο είναι αξιοσημείωτη. Και στην τελική της διαμόρφωση είναι βέβαιο πως οδηγήθηκε από αλληλεπιδρούμενες ανάγκες, όπως αυτές διαμορφώνονται στα πλαίσια των παραγωγικών δυνάμεων και των κοινωνικών σχέσεων. Αυτό σημαίνει πως σε ένα από τα στάδια της εξέλιξης της αξιοποιήθηκε στο πεδίο της ιδεολογίας. Έγινε ανατόκο και ναός. Καλά θα κάνουμε όμως, όταν μιλούμε για το προϊστορικό μέγαρο, να θυμόμαστε αυτή την ιστορία από την αρχή της. Από τότε δηλαδή που τα πράγματα είχαν σχέση με τα χέρια και όχι με την "ψυχή"¹¹.

3. Επί του πεδίου.

Όλα τα παραπάνω, οι υποθέσεις και οι προτάσεις, οι βεβαιότητες και τα ερωτηματικά, οια πλαίσια της αρχαιολογικής έρευνας παίρνουν άλλη μορφή. Εκεί δεν είναι ωραία λόγια και ανάλογες περιγραφές. Εκεί είναι πράγματα. Είναι κομμάτια πράξεων και υλικά κατάλοιπα, που σπάνια έρχονται στο φως με τη μορφή οργανωμένων και ευαισθάνωντων κατόψεων. Γι' αυτό το λόγο, ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική της Προϊστορίας, τα υλικά της δομής και τις μορφές των οπισθίων, μόνο με την αναγωγή των επιμέρους στοιχείων στο πλαίσιο ενός οικισμού μπορούμε να τα κατανοήσουμε. Οέως να πω μ'αυτό πως, σε τελική ανάλυση, για να καταλάβουμε το ρόλο

που έπαιξε στην εξέλιξη της ζωής του προϊστορικού ανθρώπου ο χώρος, πρέπει να τον μελετήσουμε με τη μορφή του οικισμού. Εκεί εμπλεκούνται όλα. Εκεί και οι πέτρες, οι πασσαλότρυπες¹¹ και τα κονιμάτια, τα ορύγματα και τα στέγαστρα αποκτούν τη δυνατότητα και το δικαίωμα του ιστορικού λόγου. Εκεί μωσ αποκαλύπτονται τα όρια μυστικά τους. Γι' αυτό και η αρχαιολογική έρευνα, όσο δεν αποφασίζει να αποκαλύψει τους προϊστορικούς οικισμούς στην πληρότητά τους, τόσο θα παιδεύεται μέσα σε αναπάντητα ερωτήματα και σε μεταφυσικές υποθέσεις. Με τις ανασκαφικές "τρύπες" των 10 x 10 ομμετράρια δε βγαίνει. Έτσι, θα βρισκόμαστε μονίμως μπροστά σε ένα βουβό άγνωστο¹².

Σημειώσεις

1. D. Strojnik, Lepenski Vir (Thomas and Hudson, London, 1972).
2. P. Samuelson, Οικονομία, μετ. Δ. Καρδινάρου, Εκδόσεις ΠαπαΪωάννου, Αθήνα, 1975.
3. K. Marx, *Der Mensch in Arbeit und Kooperation*, 1857. Ελληνική μετάφραση: Ο άνθρωπος στην εργασία και τη συνεργασία, Γερ. Αναγνωστήριον.
4. Με το ίδιο θέμα ασχολήθηκε αναλυτικά στη μελέτη μου για το νέο λίθινο Δωμηνί: Το νεολιθικό Δωμηνί, επανεκδόση από τις εκδόσεις Βάνιας, 1995.
5. Για τη σύνθεση σχετικά με το "μέγαρο", βλ. V. Milejko, "Vorbericht über die Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula", *Archäologischer Anzeiger*, F. Schachermeyer, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, 1955.
6. S. Weinberg, "The relative chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Age", in R. Ehrich, ed., *Chronologies in Old World Archaeology*, 1965. R. Treal κ.α., *Les civilisations égéennes* (Presses Universitaires de France), Paris, 1965, και Κ. Κιτσώκης, "Σκόλο: Ο ανασκαφές του Δ. Θεογράφι" (δημοσίευση), 1994.
6. Νεολιθικός οικισμός 15 χιλ. δυτικά του Βολού, και τη μελέτη του αν. καθηγητή Κ. Κιτσώκη, σχετικά με την αρχιτεκτονική συνάντηση του οικισμού.
7. F. Schachermeyer, *Dimitri und die Bankierfamilie*, 1954. Στη βέση αυτή βέβαια δε γίνεται πλήρης αναφορά στη σχετικά βιβλιογραφία, γιατί δεν επιχειρείται και η πλήρης προμνηστεύση του θέματος.
8. Στη μελέτη μου *Το Νεολιθικό Δωμηνί* μπορεί κανείς να βρει πολλές λεπτομέρειες (σε 126 κ.λ.).
9. Κ. Τουλκωμής, "Το Πλέγμα στην Προϊστορία και η Αρχαιολογία της Αποθήκευσης", *δημοσίευση* Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.
10. S. Weinberg, "The stone age in the Aegean", in R. Ehrich, ed., *Chronologies in Old World Archaeology*.
11. Κ. Κιτσώκης, "Αποκατάσταση κατόψεων πασσαλότρυπων οικισμών με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή στην ανασκαφή Μανδάλου Δυτ. Μακεδονίας", στον τόμο του Βολού, και τη μελέτη Ν. Πάτωνα: *Ελευσίνη* (φιλολογικές και ιστορικές Σπουδές του Δημ. Ηρώδου), Ηρώδης, 1987.
12. Γ. Χουρμούζιδης, *Το Δωμηνί της Καστοριάς*, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996.

The Built Space

G. H. Hourmouziadis

The author of the article first presents the factors affecting the formation of the Prehistoric settlement and the architectonic structures in general. These factors, through the application they impose, are choro-organizational, food-supplying and ideological inventions.

In the process, he attempts to analyze the ways through which these inventions affect the Prehistoric habitation and concludes with a proposal referring form distinction of the Prehistoric habitation.

On the basis of this proposal the author distinguishes two basic forms of Prehistoric habitation: (a) the single-space and (b) the multi-space and composite one, which appears in two versions, the megaroid house and the megaron.

The article presents sound descriptions of the kinds of houses, analyses the reasons for the invention and construction of the megaroid type and comprises all the theories on the origin and character of the megaron.